

או אף אינו בר מילה כלל, כי אסור לו למול לעולם (רמב"ן). רוב ככל הראשונים סוברים כרש"י, וזו הדעה המקובלת באחרונים. יש הסוברים, שאף ר"ת מודה שפסול בעבודה, והכשירו רק באכילת קדשים ותרומה (ראש המזבח, וסימוכין לכך בכמה ראשונים).

ערל לב (כב,ב)

בברייתא כאן נאמר ש"ערל לב" המוזכר ביחזקאל (מד,ז) כפסול לעבודה הוא מי "שנתנכרו מעשיו לאביו שבשמים". פירוש הדברים שהוא עובד עבודה זרה (רש"י סנהדרין פג,ב ד"ה בן נכר, תוס' כאן ד"ה משום; רמב"ן בהשגות לספר המצוות שורש ד, ועוד). בגמרא במנחות (קט,א-ב) נאמר שהעובד עבודה זרה פסול לעבודת המקדש אפילו אם שב בתשובה (ועיין במאירי פסחים כח,ב לעניין "בן נכר" האסור באכילת קרבן פסח, מה דינו כששב בתשובה).

באחרונים קיים דיון על המחלל שבת בפרהסיא, האם דינו לעניין זה כעובד עבודה זרה (ליקוטי הלכות כאן; מנחת חינוך מצוה יג; ערוך השולחן העתיד סי' מה,ו, ועיין שם גם מט,ח).

נושא זה ידון ברצות ה' בשערי היכל במסכת מנחות קט,א.

תרומה בגורן, "משום דמאיסי", אבל משגרים לו תרומה לביתו, משום שינפיש אונסיה". פשטות הדברים, שמדובר באונס גמור, כפירוש רש"י שמתו אחיו (רז"ה ביבמות כד,א בדפי הרי"ף); ויש שדחקו לפרש לדעת ר"ת, שמי שאינו מל מחמת פחד מוות וכדומה, הגם שאין לכך הצדקה הלכתית, נחשב אנוס לעניין זה (רמב"ן; ועיין שו"ת דברי יציב חיו"ד סי' קנב).

רוב ככל הראשונים נוקטים כדעת רש"י¹⁴, וזוהי ההכרעה המקובלת באחרונים¹⁵.

סיכום

כהן ערל שעבד חילל עבודתו, אך אינו חייב מיתה בידי שמים. נחלקו הראשונים האם לוקה, כלאו גמור מדאורייתא (כרמב"ם), או אינו לוקה, משום שמקורו בדברי קבלה (רש"י).

ערל שמתו אחיו מחמת מילה, לדעת רש"י דינו כערל, ור"ת חולק. טעמו של ר"ת, משום שאינו חייב למול (תוס');

מערכה נא. כהן טמא מת בקרבן יחיד (כב,ב-כג,א)

טמא יכול לעבוד ואפילו לכתחילה, כאשר רוב הציבור או רוב הכהנים טמאים (שכן "טומאה דחוויה בציבור"), ממילא גם בקרבן יחיד כהן טמא אינו פוסל את הקרבן.

מדוע סברה זו איננה קיימת בטמא שרץ? מפני שטומאת שרץ, לדעת זקני דרום, אינה נדחית בקרבן ציבור, וכהן טמא שרץ איננו רשאי להקריב קרבן שזמנו קבוע. הגמ' מסבירה זאת כך: התורה התירה טומאה לציבור כאשר אין אפשרות לעשות את הקרבן בטהרה. מכיוון שבעל הקרבן הטמא בטומאת שרץ רשאי לשלח את קרבנו לעזרה והקרבן יוקרב בטהרה ואף ייאכל בטהרה בערב – אין סיבה שהתורה תתיר לציבור טמאים להקריבו בטומאה, כי יוכלו כולם לשלוח את קרבנותיהם לעזרה ושם הם יוקרבו על ידי הטהורים, וציבור הטמאים ייטהר עד אכילת הקרבן בערב. לעומת זאת בטומאת מת, הנמשכת שבעה ימים, לא ניתן

נאמר בתורה: "דבר אל אהרן ואל בניו וינזרו מקדשי בני ישראל, ולא יחללו את שם קדשי" (ויקרא כב,ב). פסוק זה עוסק במקריבים בטומאה (ראה לעיל טו,ב, ורש"י שם ד"ה וינזרו מקדשי), ומכאן שכהן שעבד בטומאה – חילל את הקרבן שעבד בו ופסלו. וכך שנינו במשנה (שם): "כל הזבחים שקיבל דמן... טמא... – פסל". הסוגיה עוסקת בשאלה האם יש הבדל בדיון זה בין טמא מת לבין טמאים מטומאות אחרות.

דעת זקני דרום: כהן טמא מת אינו מחלל עבודתו

בסוגייתנו מובאת דעת זקני דרום¹, הסוברים שכהן שנטמא במת – אינו כשאר הטמאים לעניין זה, ואין הוא פוסל את הקרבן בעבודתו. טעמם הוא, שיש ללמוד את דין קרבן יחיד מדין קרבן ציבור, וכיון שבקרבנות ציבור כהן

ומשמע שהיו בזמנו (מגיני שלמה פסחים ט,ב). וביבמות (מה,א) משמע שהם בני הדור הראשון של האמוראים, שכן הם מוזכרים ביחד עם רב ושמואל, רבי יהושע בן לוי ובר קפרא. אולם תוספות (כאן כג,א ד"ה זקני וד"ה מפני, וכן בפסחים עה,ב ד"ה ולרבי) טוענים שזקני דרום היו תנאים, שהרי מתוך דבריהם יוצא שהם חולקים על תנאים. לשיטת תוספות יש לשאול כיצד נחלקו עליהם ריש לקיש ורמי בר חמא, ואפשר שכונת תוס' שזקני הדרום נחשבו כתנאים, אף שחיו בתקופת האמוראים, כמו רב ש"תנא הוא ופליגי". הדברים מתאימים למה שכתב בספר ייחוסית תנאים ואמוראים (לאחד הראשונים, ר' יהודה ב"ר קלונימוס, ערך טבלא), ש"זקני דרום" הוא כינוי לרבי אפס (בערויבין סה,ב הוא מכונה "רבותינו שבדרום"), ורבי אפס הוא ישב בראש מיד לאחר פטירת רבי (כתובות קג,ב). עוד ניתן לומר לרש"י לקיש ורמי בר חמא חלקו על דעת תנאים אלה משום שסמכו על דעות התנאים האחרים שחלקו עליהם, או שמכיוון שדעת זקני דרום לא נזכרה לא במשנה ולא בברייתא – רשאים היו אמוראים אלה לחלוק עליהם. באשר למקומם של זקני דרום, יש המשערים ש"דרום" הוא כינוי לעיר לוד, וזקני דרום הם זקני לוד (תולדות תנאים ואמוראים, ערך זקני דרום), ויש המפקקים בזה, וסוברים שהכוונה היא לדרום הארץ בכללו (אנציקלופדיה לתארי כבוד בישראל, ערך זקני דרום, הערה 3).

(דהיינו, אם אחיו מתו כשנמולו בהיותם גדולים, שיש אומרים שאין למולו כלל) – יודה רש"י לר"ת (אבני נזר י"ד סי' שכו); אך יש להעיר, שתוס' בכמה מקומות (זבחים עה,א ד"ה והא, ומקבילותיו) כותבים, שמי שמתו אחיו מחמת מילה – אין לו תקנה למולו, ובכל זאת דינו כערל לעניין קדשים, וכך משמע בבירור מדברי הרד"ק הנ"ל בטעם פסולו של הערל לעבודה.

14. רשב"ם שמות יב,מח; ויראים הנ"ל; תוספות בפסחים כח,ב ד"ה ערל, יבמות ע,א ד"ה הערל, מנחות סב,ב ד"ה וכן, ערכין ג,א ד"ה ערל; רז"ה רמב"ן רשב"א ריטב"א מאירי ונמוק"י ביבמות ע,א; חינוך מצוה יז ורפב; מדרש פסיקתא זוטרתא שמות יב,מג; רד"ק יחזקאל מד,ז; יד רמ"ה סנהדרין כב,ב ופג,א. כך גם דעת הרמב"ם, שסתם בכל מקום (כגון בהל' ביאת המקדש ו,ח) ולא חילק בין הדברים (מנחת חינוך רפב).

15. עיין מגן אברהם סי' קכח סקנ"ו; ערוך השולחן העתיד סי' מה,ד; ליקוטי הלכות כאן (ובביאור הלכה סי' קכח סל"ז הביא את שיטת ר"ת כסניף בעלמא); שבט הלוי ח"ב סי' קכב.

1. בירור זהותם של זקני דרום: מהסוגיה משמע שזקני דרום היו אמוראים, שהרי ריש לקיש ורמי בר חמא נחלקו עליהם בסוגייתנו, וריש לקיש אף "תקע להו",

שטומאת מת חמורה מטומאת שרץ. הגמ' אינה מתרצת קושיה זו, ומשמע שהיא דוחה את שיטתם של זקני דרום⁴.

בפשטות, זוהי גם דעתו של רמי בר חמא, שכן בהמשך הסוגיה מסיקה הגמ' שלדעתו טמא מת אינו משלח קרבנותיו, ואילו בדעת זקני דרום הוכרחה הגמ' לומר שטמא מת משלח קרבנותיו⁵.



מעתיקות לוד (ראה את הריחיים מימין). בעקבות מרד בר כוכבא עבר היישוב היהודי בארץ בהדרגה לצפון הארץ, ורוב חכמי ישראל התרכזו בטבריה, ציפורי, ועוד. החכמים שנותרו בדרום, ובכלל זה לוד ויבנה, נקראו "זקני דרום".

הכרעת ההלכה

הרמב"ם (הל' ביאת מקדש ד,א) פוסק: "טמא שעבד במקדש חילל עבודתו", ו"כל הקרבנות שהקריב פסולין" (שם הל' ו), ואיננו מזכיר כל הבדל בין טמא מת לבין שאר הטמאים, ומכאן שלא פסק כזקני דרום. גם בפירוש המשנה מדגיש הרמב"ם: "ואמר טמא – באיזה אופן שיהיה מן הטומאות", להוציא מדעת זקני דרום.

פסק זה מבוסס על משמעות הסוגיה, שדברי זקני דרום נותרו בקושיה. בנוסף לכך, גם מהתוספתא במנחות (א,ה) מוכח שלא כדעתם של זקני דרום, וכך נאמר שם: "טמא מת וטבול יום ומחוסר כיפורים – אין הציץ מרצה על טומאת הגוף". התוספתא שם מוסבת על המשנה במנחות (פ"א מ"ב) שמונה את הפסולים לעבודה, וביניהם טמא, ומפורש בתוספתא שמדובר בטמא מת, ובכל זאת – אין הציץ מרצה על עבודתו בטומאה.

עוד מצינו בתוספתא בפסחים (ו,ה) ונוזיר (ו,ג): "כל

יהיה לאכול את הקרבן בטהרה בערב, ולכן התורה התירה לציבור לדחות את הטומאה לצורך הקרבת הקרבן ואכילתו (עיין רש"י ד"ה אלא סברי).

על פי חילוק זה בין טמא מת לטמא שרץ מחדשים תוס' (ד"ה אבל טמא מת), שזקני דרום מחלקים גם בטמא מת בין יומו השביעי לבין ימיו הקודמים: ביום השביעי הוא יכול להיטהר בו ביום עד הערב ולאכול את הקרבן בטהרה, ולכן התורה לא התירה לטמאי מת ביומם השביעי לדחות את הטומאה בציבור, וממילא גם בקרבן יחיד טמא מת כזה אינו מרצה². באחרונים יש שתמחו על חידוש זה: לגבי טומאת בעל הקרבן אכן יש מקום לחלק בין שביעי שלו לבין ימיו הקודמים, שלא התירה התורה לציבור טמאי מת בשביעי שלהם להקריב בטומאה, משום שיוכלו להקריב בטהרה. אבל לגבי כהן טמא בקרבן יחיד, תמוה להחמיר בשביעי שלו יותר מימיו הקודמים, ומכיוון שמצינו שטומאת מת הותרה בציבור – ממילא יש ללמוד קולא בה גם בקרבן יחיד, ללא הבדל בין יום זה לאחר (קין אורה וגרי"ז).

בירושלמי (פסחים פ"ז ה"ז) מובאת דעתם של זקני דרום בנוסח אחר: "דרומאי אמרו: בטמא טומאת זיבה וטומאת צרעת אנן קיימין, אבל בטמא מת אינו מחלל, מאחר שהותר מכלל טומאה לרבים בפסח". לפי הירושלמי זקני דרום אינם מחלקים בין טמא מת לטמא שרץ, אלא בין טמא מת לבין טומאה היוצאת מגופו, ומשתמע שטמא שרץ דינו כטמא מת, וכן מבואר בהמשך הסוגיה שם: "טבול יום מן המת אינו מחלל – לא כל שכן טבול יום מן השרץ". עוד מבואר ממשפט זה, שטמא מת אינו מחלל גם ביום השביעי, כדברי האחרונים הנ"ל.

החולקים על זקני דרום

לעומת דעת זקני דרום, דעת ריש לקיש היא שכהן שנטמא במת אינו מרצה. ריש לקיש הקשה על זקני דרום: הרי למתכפרים (היינו לבעל הקרבן) יש כח רב יותר להביא קרבן בטומאה מאשר לכהנים, שהרי אם בעל הקרבן נטמא בשרץ – רשאי הוא לשלוח את קרבנו להקריבה, כאמור, בעוד שכהן טמא שרץ שהקריב – פסל את הקרבן. אם כן, מאחר שמצאנו שכאשר בעל הקרבן נטמא במת אין הוא רשאי לשלח קרבן פסח (ראה במערכה נג) – כל שכן שכהן טמא מת המקריב פוסל את הקרבן! הגמ' מתרצת שלדעת זקני דרום טמא מת משלח קרבנו³. אך עדיין קשה, שמכל מקום גם הם מודים שלכתחילה הדבר אסור, ונמצא

4. בדקדוקי סופרים אף מובאת גרסת כתי"י לפיה הגמ' אומרת בסיום הקושיה: "קשיא". גם בירושלמי מקשה ריש לקיש על זקני דרום מן ההשוואה בין הבעלים לכהן, ושם דחו את הקל וחומר בדרך אחרת, שמכל מקום מצינו חומרות בבעלים שאינם בכהן, כגון שמילת זכריו ועבדיו של הבעלים מעכבתו מן הפסח, ואילו בכהן אין זה עיכוב. לפי זה, גם זקני דרום מודים שטמא מת אינו משלח קרבנו בפסח.

5. אמנם ראה תוס' כג, ד"ה אי נימא, שהעלו אפשרות שלפי מסקנת הסוגיה רמי בר חמא מודה לזקני דרום שכהן שנטמא במת מרצה.

2. יתכן שזוהי גם שיטת רש"י, הכותב במשנה (לעיל טו,ב) שטבול יום הפוסל את הקרבן הוא "טבול יום - דשרץ ודמת ודשאר טומאות שלא הוצרכו לקרבן" (כוונתו להסביר מהו טבול יום שאיננו מחוסר כיפורים). לשיטת זקני דרום לכאורה טבול יום דמת אינו מחלל עבודתו, ואפשר שרש"י נוקט בפשטות שלא כמותם מפני שהסוגיה דחתה את דבריהם, כדלהלן, אבל אפשר שדעתו כתוס', ולפי זה בטבול יום דמת מודים זקני דרום שמחלל עבודתו.

3. אבל לא יוכל לאוכלו, ולכן התירה התורה לציבור טמאי מת להקריב ולאכול בטומאה.

ולדברי זקני דרום, שהקרבן מרצה בדיעבד, פשיטא שיעלו! כמו כן בגמ' במעילה (ה,ב), בדיון האם פסול עושה שיריים, נאמר שטמא הראוי לעבודת ציבור "עושה שיריים" ובכך פוסל לגמרי את הקרבן⁸.

סיכום

לדעת זקני דרום כהן טמא מת שעבד במקדש אינו מחלל עבודתו, והדין במשנה שטמא מחלל עבודתו נאמר על טמא שרץ. יש אומרים שלדעתם טמא מת ביומו השביעי מחלל עבודתו, כטמא שרץ (תוס'; ובאחרונים יש שתמחו עליהם). ריש לקיש חולק ופוסל עבודתו של כל טמא, וסוגיית הגמ' נוטה כדעתו, וכן מוכח בתוספתא ובסוגיות הגמרא, וכן פסק הרמב"ם.

קרבתו הציבור והיחיד – הציץ מרצה על טומאת הדם ועל טומאת הגוף, חוץ מנזיר ועושה פסח, שהציץ מרצה על טומאת הדם ואין מרצה על טומאת הגוף... כיצד? היה הולך לשחוט את פסחו, ואמרו לו: מת היה עמך בבית...". תוספתא זו עוסקת בטומאת מת, ונאמר בה במפורש שאין הציץ מרצה על טומאת הגוף בנזיר ובפסח. "טומאת הגוף" האמורה כאן היא טומאת בעל הקרבן⁶, ומכאן שטמא מת אינו יכול לשלח פסחו, ולא כדעת זקני דרום⁷.

גם בגמ' (להלן פד,ב) משמע שלא כזקני דרום: בברייתא שם נאמר שקרבן שהוקרב על ידי הפסולים לעבודה, אם עלה למזבח – לא ירד, והגמ' מעמידה זאת "בהנך פסולי דחזו לעבודת ציבור", ומשמע שמכיוון שמצינו בהם קולא מסוימת במקום אחד – מכשירים אותם בדיעבד אם עלו.

מערכה נב. 'טומאה דחיה בציבור' בטומאת שרץ (כב-ב,כג,א)

מת שהקריב קרבן יחיד, אומרת שלדעתם, אם רוב הציבור נטמאו בטומאת שרץ – אין הם מקריבים בטומאה.

הגמ' קובעת כלל בעניין זה (המופיע גם בפסחים סט,א): "כל שביחיד נדחה – ציבור עבדי בטומאה", כלומר, בכל טומאה האוסרת על היחיד לשלוח לעזרה את קרבן הפסח שלו, ומצריכה אותו לדחות את קרבנו לפסח שני – יכול הציבור, כשרובו טמא, להביא את הקרבן בטומאה בפסח ראשון¹. לפיכך, השאלה האם טומאת שרץ נדחית בציבור תלויה בשאלה מקדימה: מה דינו של יחיד שבערב פסח הינו טמא שרץ? האם הוא יכול לתת את קרבנו לאדם אחר שיביאנו לעזרה, על מנת שטמא השרץ יאכל ממנו לערב, לאחר שיטבול ויעריב שמשו? אם נאמר ש"אין שוחטין וזורקין (את דם הפסח²) על טמא שרץ" – בהכרח, על פי הכלל האמור, שציבור שנטמאו בשרץ יכולים להביא את הקרבן בטומאה. מכאן מסיקה הגמ', שמכיוון שלדעת זקני דרום ציבור שנטמא בשרץ אינו יכול להקריב קרבן בטומאה – בהכרח לדעתם ההלכה היא ש"שוחטין וזורקין על טמא שרץ". נמצא, שכאשר יחידים או גם רוב הציבור טמאי שרץ – ישלחו הטמאים את קרבנם למקדש ויאכלוהו בערב.

על פי זה כותבים תוס' (ד"ה טמא מת) שלדעת זקני דרום

כלל הוא בידינו: "טומאה דחיה בציבור". פירוש הדבר, שקרבן שיש תאריך קבוע להקרבנותו, כגון תמידין ומוספין או קרבן פסח, מוקרב, בהעדר ברירה אחרת, גם בטומאה. כלל זה נלמד (בפסחים סז,א) מן הפסוק על פסח שני: "איש איש כי יהיה טמא לנפש... ועשה פסח לה". בחודש השני... (במדבר ט,י-יא), עליו אומרת הגמרא: "איש נדחה לפסח שני – ואין ציבור נדחה לפסח שני, אלא עבדי בטומאה".

הסוגיה עוסקת בשאלה האם דין זה נאמר דווקא בטומאת מת, עליה מדובר בפסוק זה, או גם בטומאות אחרות. לגבי טומאות היוצאות מגוף האדם (זב ומצורע נדה יולדת ובעל קרי) – אין ספק שבהן לא נאמר דין זה (עיין פסחים פ"ט מ"ד וגמ' שם סז,א). הדיון הוא לגבי טומאות הנובעות ממגעו של האדם בטומאה חיצונית, כגון טומאת שרץ ונבלה, האם דינן לעניין זה כטומאת מת. הסוגיה מזכירה את טומאת שרץ כדוגמא בלבד לכל הטומאות מסוג זה.

שיטת זקני דרום

סוגייתנו, אגב עיסוקה בדעת זקני דרום בעניין כהן טמא

1. כלל זה גם מהתפך: כל אימת שהיחיד אינו נדחה, אלא מקריבים עבורו - הציבור אינו עושה בטומאה. הטעם לכך פשוט: כשם שניתן להקריב עבור היחיד הטמא, אם הוא טמא טומאה כזו שיוכל להיטהר ממנה לערב ולאכול, כך ניתן גם להקריב עבור ציבור הטמאים, ובלבד שיטהרו ויאכלו בערב בטהרה.

2. הדיון הוא לגבי קרבן פסח, שעיקרו בא לאכילה על ידי הבעלים (המנויים), וחובה על כל אחד ואחד לאכול ממנו לפחות כזית, ולכן יש מקום לומר שלא מקריבים עבור מי שטמא בשעת ההקרבה, וכעת אינו ראוי לאכול מן הקרבן. בשאר קרבנות, הכול מסכימים ששוחטין וזורקין על מי שאינו יכול לאכול מן הקרבן, כגון טמא שרץ (ראה רמב"ם הל' ביאת מקדש ב,יב, המובא להלן), ולגבי טמא מת - ראה במערכה הבאה.

6. אילו היתה הברייתא עוסקת בטומאת כהן - היתה ממנה ראייה לדברי זקני דרום, שכהן טמא מת מרצה ברוב הקרבנות. אבל בטומאת הכהן אין סברה לחלק בין נזיר ועושה פסח לבין שאר הקרבנות (עיין רש"י כג,א ד"ה מפני שאמרו וד"ה כגון שנטמא כהן בשרץ), ולפיכך הכרח להעמידה בטומאת הבעלים.

7. הגמ' הקשתה על זקני דרום מהמשנה בפסחים (פ,א): "נזיר ועושה פסח - הציץ מרצה על טומאת דם, ואין הציץ מרצה על טומאת הגוף", ותירצה שלדעת זקני דרום משנה זו מדברת בטומאת שרץ, אבל תירוץ זה אינו אפשרי ביחס לתוספתא, שבה נאמר במפורש שהיא עוסקת במי שנטמא במת.

8. בניגוד לפסולי עבודה אחרים, שמה שעשו פסול אבל אם נשאר בצואר הבהמה מדם הנפש - יכול כהן כשר לבוא ולעשות את העבודה מחדש, ראה להלן מערכה פה.